

УДК 338.436:338.43](477)

Фраєр О.В., молодший науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ПРОЦЕСИ КОРПОРАТИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

На основі порівняльного аналізу дається характеристика процесів корпоратизації сільського господарства, виокремлено роль і місце інтеграції та контрактного фермерства в умовах функціонування крупних аграрних корпорацій. Виокремлено основні переваги та загрози цих процесів для аграрної структури в Україні.

Ключові слова: корпоратизація сільського господарства, агропромислова інтеграція, корпоративний сектор сільськогосподарських товаровиробників, контрактне сільське господарство.

*O. Frayer, Junior researcher
SO "Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine"*

THE PROCESSES OF AGRICULTURAL CORPORATISATION: CHALLENGES FOR UKRAINE

Based on comparative characteristics, the article describes the processes of agricultural corporatization. The author highlights the role and place of agricultural integration and contract farming under the domination of large agricultural corporations and reveals the main advantages and threats of these processes for Ukrainian agricultural structure.

Keywords: agricultural corporatization, agricultural integration, corporate sector of agricultural producers, contract agriculture.

JEL: Q13

Постановка проблеми. Неоліберальна політика, притаманна багатьом країнам, що розвиваються, призвела до ситуації, коли процеси корпоратизації стали поширеним явищем в економіці, зокрема в її аграрному секторі. Україна не залишилась осторонь цього процесу, характерною особливістю якого стали суттєві структурні зміни і поляризована аграрна структура, що представлена корпоративним та індивідуальним секторами¹. Корпоративний сектор займає домінуюче становище в

аграрній галузі країни. З огляду на сучасні тенденції поглиблення впливу на національну економіку загалом і на сільське господарство зокрема, виникає науковий інтерес до вивчення сутності та особливостей процесу корпоратизації сільського господарства для запобігання можливим негативним соціоекономічним та екологічним наслідкам.

Мета статті – на основі порівняльного аналізу виокремити особливості корпоратизації, інтеграції та контрактного сільського господарства та окреслити основні виклики цих процесів для вітчизняного сільського господарства.

¹ Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2012.

Виклад основного матеріалу. У Великій радянській енциклопедії термін "корпорація" визначено як "сукупність осіб, які об'єднуються для досягнення будь-яких цілей і утворюють самостійний суб'єкт права – юридичну особу"². Тобто, за цим визначенням, корпорація – це група осіб, які мають спільний інтерес, і закріплена у правовому полі. За економічним довідником С.Мочерного, "корпорація – це акціонерна компанія, в якій на основі централізації капіталів і заощаджень найманих працівників здійснюється колективне привласнення результатів виробничої діяльності залежно від величини отриманих на внесені кошти акцій"³. Тож корпорація є об'єднанням осіб на добровільних засадах у формі господарського товариства. Для визначення суті корпоративної організації наведено визначення корпорації не є вичерпним, оскільки, як відомо, на практиці корпоративний сектор товаровиробників охоплює значно ширший спектр організаційно-правових форм і об'єднань.

Зарубіжні джерела трактують поняття "корпорація" як організацію підприємств, об'єднаних в одну організацію або групу бізнесових структур. Це "організація, що має правову основу і може бути суб'єктом правових відносин" або "об'єднання осіб, які визначені законом як такі, що відрізняються від окремих організацій"⁴. У Інвестопедії зазначено: корпорація – це правовий суб'єкт, що є окремим і відмінним від його власників. Він має усі права і обов'язки, що й фізичні особи, зокрема такі, як: укладення договорів, отримання і надання кредитів, участь у судових справах, наймання працівників, володіння активами і сплата податків, має статус юридичної особи⁵. Залежно від особливостей створення, корпорація може існувати як окреме підприємство або об'єднання підприємств. Наведемо визначення з Господарського кодексу України (ст. 120), що трактує сутність

корпорації як договірного об'єднання. "Корпорацією в Україні визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації"⁶.

Як і в багатьох країнах, в Україні корпоративна структура існує у формі об'єднання на базі договірних відносин або на основі консолідації активів. Ідеться про об'єднання або інтеграцію суб'єктів господарювання та виробництва за тією чи іншою ознакою. Така структура діє в цілях досягнення спільної економічної мети, що реалізується через полегшений доступ до інвестицій, впровадження сучасних технологій, організаційну структуру управління, посилення конкурентоспроможності тощо.

Відповідно, "корпоратизація" як процес характеризується організацією господарюючих суб'єктів навколо спільного інтересу. Це процес об'єднання осіб, які раніше були організаційно та економічно відокремлені. У сільському господарстві корпоратизація відображає формування корпоративної структури із багатьма учасниками, що мають різногалузеві спрямування сільськогосподарської діяльності.

Світова практика свідчить, що корпорації розповсюджені в усіх галузях національних господарств, маючи при цьому різний правовий статус залежно від особливостей організаційно-правових систем країн.

Зауважимо, якщо сутність інтеграції підприємств полягає у їх злитті або об'єднанні в одну структуру, то корпоратизація має більш широке організаційне значення. Інтеграція передуює корпоратизації, що робить ці два поняття не порівнюваними, а взаємодоповнюючими.

Участь у корпоративних процесах дозволяє мінімізувати економічні та екологічні загрози або невизначеності (сезонність виробництва, погодно-кліматичні умови, низька цінова еластичність попиту та пропозиції тощо), що характерні для сільського господарства.

² Большая советская энциклопедия: в 51-м т. 2-е изд. Москва: Большая Советская энциклопедия, 1953.

³ Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. Київ: Феміна, 1995. 368 с.

⁴ Oxford Advanced Learner's Dictionary. 6th Edition. Oxford University Press, 2000.

⁵ Investopedia. URL: <http://www.investopedia.com/terms/c/corporation.asp>

⁶ Господарський кодекс України; Господарський процесуальний кодекс України. Київ: Алерта, 2017. 176 с. .

В умовах обмеженого доступу господарюючих суб'єктів до необхідних матеріально-технічних ресурсів, які вони втратили впродовж кризового періоду в аграрній сфері, зазначені невизначеності можуть завдати серйозних збитків. Об'єднання або інтеграція дозволяє досягати певних поставлених цілей усім учасникам корпоративного процесу різних галузей економіки та сфер діяльності. Одні намагаються створити умови для ефективного господарювання, інші інвестують в аграрну галузь задля отримання дивідендів на тлі зростаючого попиту на продовольство у світі.

Корпоратизація дає ряд беззаперечних переваг її учасникам, а саме: доступ до фінансових та інформаційних ресурсів, повний виробничий цикл, покращення виробничої інфраструктури, впровадження новітніх високопродуктивних технологій, посилення конкурентоспроможності, формування міцної позиції на ринку, зростання доходів, страхування продукції, лібералізація ринку, доведення якості продукції до міжнародних стандартів тощо. Загалом ці переваги більшою мірою відображають прагнення агроформувань максимізувати прибуток, тобто вони мають здебільшого суб'єктивний характер і часто розходяться із пріоритетами сільського розвитку. Тоді як малі виробники (фермерські господарства, домогосподарства та ін.), не маючи цих "суб'єктивних" переваг, забезпечують функціонування сільського сектора на засадах сталого розвитку.

За деякими статистичними спостереженнями, в Україні роль корпоративного сектора у виробництві валової сільськогосподарської продукції за 2005–2015 рр. постійно збільшувалася. Якщо в 2005 р. валова продукція сільгоспідприємств становила 40,5%, а 59,5% виробництва припадало на господарства населення (продукція рослинництва/тваринництва: 48,6% / 26,2% – сільгоспідприємства, 51,4% / 73,8% – господарства населення), то в 2015 р. співвідношення становило 55,1 і 44,9 відповідно (продукція рослинництва/тваринництва: 59,1% / 45,5% – сільгоспідприємства, 40,9% / 54,5% – господарства населення)⁷. Частка чистого доходу, отриманого від

реалізації продукції рослинництва в 2015 р. становила 238339607,1 тис. грн, або 83,1% від загального доходу, отриманого сільськогосподарськими підприємствами⁸. Спеціалізуючись переважно на продукції рослинництва, корпоративний сектор обробляє близько 20 млн га сільськогосподарських угідь. Підприємства рослинницького напрямку спеціалізації вирощують переважно прибуткові культури (ті, які мають попит на світових ринках), використовують високоврожайні гібриди культур при посівах, вносять достатню (часто надмірну) кількість мінеральних добрив, обробляють посіви високоякісними гербіцидами і пестицидами відомих світових виробників тощо. Виробничий процес забезпечується високотехнологічним обладнанням із мінімальним залученням людських ресурсів. Така господарська практика супроводжується скороченням рівня зайнятості у сільській місцевості, руйнуванням сільської інфраструктури, виснаженням природних ресурсів тощо).

Варто зазначити, що корпоративні процеси тривалий час не мали такого широкого розповсюдження в Україні, як у країнах, що мають характерні ознаки латифундизму (Аргентина, Бразилія, Мексика та ін.) і для яких характерне сировинне спрямування сільськогосподарського виробництва. У сучасних умовах присутність агробізнесових структур на світових ринках визначається такими показниками, як розмір, дохід, кількість землі в обробітку тощо. Ці показники не можуть або не часто досягаються окремими господарюючими суб'єктами. Таке здійснюється за рахунок інтеграції, кооперації, злиття та поглинання.

При визначенні інтеграції важливо врахувати особливості її організації на основі безпосереднього об'єднання власності або координації в межах контрактних відносин. Часто "вертикальна інтеграція на основі єдиної власності та виробнича координація загалом називається інтеграцією"⁹. Проте вертикальна координація реалізується через здійснення ринкових транзакцій (classical contracting) або через виробничу контракцію, зокрема укладення ринкових угод із де-

⁷ Сільське господарство України: стат. зб. за 2005–2015 роки / Держстат України. URL: www.ukrstat.gov.ua

⁸ Там само.

⁹ Rhodes V. James. The Agricultural Marketing System. *GRID series in Agricultural Economics*. 1970. P. 194–203.

тальним обумовленням умов (procurement contract) та виробничих контрактів на виготовлення певного продукту (production contract)¹⁰, що відрізняється від інтеграції в її класичному розумінні.

Велике різноманіття сполучень чистої інтеграції із контрактацією у розвинених країнах світу є характерним явищем сьогодення. Контрактне сільське господарство є найбільш поширеною формою взаємодії великих і дрібних фірм. Це така система виробництва і постачання сільськогосподарської продукції, у якій відповідно до умов форвардного або ф'ючерсного контракту сторони виконують покладені на себе зобов'язання. Контрактне сільське господарство, побудоване на цих засадах, є однією з форм вертикальної інтеграції, де малий товаровиробник, базуючись на очікуваній врожайності та "законтрактованій" площі, зобов'язаний згідно з контрактом постачати заздалегідь узгоджену кількість вирощеної на власній землі сировини замовнику (переробне підприємство або ринкова організація). Замовник постачає виробнику сировини усі необхідні для обробітки землі матеріали, а виробник у свою чергу надає робочу силу і землю.

У США такі компанії, як Congara, Cargil, IBP, Tauson Foods та ін., заключають контракти з дрібними товаровиробниками (фермерами) на поставку сировини. Таким чином, маючи різноманітні дочірні підприємства із заготівлі продукції, її переробки та реалізації через власні торговельні мережі у своєму складі, корпорації заготовляють сільськогосподарську сировину відповідно до укладених контрактів із фермерськими господарствами. Саме завдяки ефективному поєднанню горизонтальної і вертикальної інтеграції, ці корпорації досягають домінуючого становища на внутрішніх і світових ринках. До прикладу, на початку 2000 р. компанія "Tauson Foods" (одна з чотирьох фірм із виробництва курятини, ринкова частка яких становить 50% усього ринку) була найбільшим виробником курятини у США із ринковою часткою 22%. Співпраця із 7,5 тис. фермерів дозволяє агрохолдингу диверсифікувати виробництво,

забезпечуючи функціонування 58 переробних заводів, 43 комбікормових, 68 інкубаторів. Це є яскравим прикладом контрактного сільського господарства¹¹. Двостороння співпраця дозволяє отримувати сировину від фермерів, узамін чого фірма постачає фермерам курчат, корми, надає консультаційні послуги тощо. Ще одна всесвітньовідома агрофірма IBP діє за таким же зразком – фірма надає фермерам корми та молодняк, які, в свою чергу, виконують усі роботи, пов'язані із відгодівлею тварин і поставляють вирощених тварин назад. Ціна встановлюється відповідно до забійної маси ВРХ.

Подібна співпраця дозволяє корпораціям уникнути ряду додаткових витрат і ризиків. Підписуючи контракт, фермери погоджуються із викладеними у ньому умовами. Фактично вони зобов'язуються чітко дотримуватись технологічних норм вирощування тварин та об'ємів виробництва за попередньо встановленими цінами. Відтак зникає відмінність між фермером, який працює на себе, та найманим працівником. Відбувається передача праці, часу, землі, основного капіталу взамін на готову продукцію. Будь-які зміни у виробництві з ініціативи фермера призводять до виникнення багатьох фінансових, правових, матеріальних та інших загроз для нього і втрат для корпорації.

Історично, до появи і розвитку процесів корпоратизації, фермери США господарювали на власній землі. Із розвитком агропромислової інтеграції вони зазнали серйозного впливу, пов'язаного із виникненням різного роду монополізму корпорацій, починаючи від оренди сільськогосподарських угідь і до присутності на ринку сільськогосподарської продукції. В умовах конкуренції, не маючи доступу до матеріальних і технічних ресурсів, дрібні товаровиробники вимушені заключати контракти із корпоративними організаціями. В результаті почали формуватися агропродовольчі ланцюги доданої вартості, зокрема на основі контрактних відносин між агрофірмами і фермерами. Відповідно, в умовах обмеженого використання ресурсів і поступового падіння доходу фермерів,

¹⁰ McFetridge D.G. The Economics of vertical integration in Agricultural Economics / Carleton University. Ottawa, Canada, 1994. P. 525–531.

¹¹ Узун В. Крупнейшие производители сельскохозяйственной продукции в России. АПК – экономика и управление. 2001. № 2. С. 14–22.

подібні угоди набули широкого розповсюдження. За відсутності альтернативи фермери перетворилися на обслуговуючий персонал в широкому розумінні цього твердження, надаючи власні ресурси і сили у розпорядження крупних агрофірм¹².

Сучасний досвід контрактного сільського господарства у країнах, що розвиваються, свідчить про серйозний негативний вплив, який чинить корпоративний сектор безпосередньо на фермерів або малих товаровиробників, а саме:

- відбувається заміщення існуючої робочої сили;
- відбувається маргіналізація землеробів, які втрачають контроль над виробничим процесом і часто – над своєю землею;
- залучаються більш капіталомісткі і менш сталі засоби обробітку ґрунту;
- зменшується рівень безпеки і доходів фермерів через зниження цін на сировину;
- унеможлиблюється отримання фермерами доходу через встановлення менших цін на ринку і використання монопольного становища корпоративною організацією;
- пропагується монокультура, що погіршує продовольчу безпеку і екологічну ситуацію та можливість диверсифікації виробництва за рахунок тваринництва¹³.

Зважаючи на це, слід зазначити, що контрактне сільське господарство як альтернатива його корпоратизації у вітчизняних умовах не може і не буде адекватним аргументом щодо покращення аграрної структури та пом'якшення структурних деформацій, а, навпаки, поглиблюватиме кризовий стан на селі. До питання запровадження контрактних відносин між корпоративним сектором та індивідуальними сільськогосподарськими товаровиробниками, зокрема малими формами господарювання, необхідно підходити обережно, оцінивши усі можливі наслідки.

Висновки. Україна за період реформ зазнала серйозних змін в аграрній структурі. За досить короткий період в аграрному секторі економіки утворився корпоративний сектор, який характеризується різноманіттям організаційно-правових форм і їх об'єднань. Недосконалість державного регулювання трансформаційних процесів була головною передумовою становлення і швидкого розвитку корпоративного сектора товаровиробників у сільському господарстві України.

Вітчизняній аграрній економічній науці необхідно більше уваги приділяти вивченню реального впливу корпоратизації на соціально-економічний розвиток сільського господарства із урахуванням українських особливостей. Причому в дослідженнях особливу увагу потрібно звернути на малотоварне сільське господарство як найбільш уразливий і незахищений суб'єкт аграрних відносин.

¹² Ghosh Jayati. Corporate Agriculture: The Implications for Indian Farmers. URL: http://www.macrosan.org/the/food/dec03/fod171203Corp_Agri.htm

¹³ Там само.